

НІМЕЦЬКЕ КОЛОНІАЛЬНЕ ЛОББІ І ПОЛІТИКА ОТТО ФОН БІСМАРКА

У статті проаналізовано характер і особливості колоніальної політики рейхсканцлера Німецької імперії Отто фон Бісмарка. Відзначено, що на перших порах після об'єднання німецьких земель ідея колоніальної експансії не користувалася популярністю в керівника уряду. Рейхсканцлер змінив свою точку зору тільки під впливом політичних і фінансово-економічних кіл, а також активної колоніальної пропаганди. Наприкінці квітня 1884 р. Німецька імперія офіційно стала на шлях проведення колоніальної політики і підпорядкувала собі низку територій в Африці й Океанії. Однак О. фон Бісмарк не вважав колоніальні здобутки великим успіхом зовнішньої політики Німецької імперії і до своєї відставки в березні 1890 р. віддавав пріоритет континентальній європейській політиці.

Ключові слова: *Отто фон Бісмарк, Німецька імперія, колоніальна політика, експансія, німецький уряд, зовнішня політика.*

18 січня 1871 р. в Дзеркальній залі Версальського палацу відбулося офіційне проголошення нової держави – об'єднаної Німецької імперії. Блискавична і переконлива перемога над Францією у війні 1870 – 1871 рр. дозволила кайзерівській Німеччині відразу заявити серйозні претензії на провідні позиції в Європі. Водночас на перших порах після утворення імперії німецький уряд досить холодно і навіть негативно поставився до ідеї завоювання власних заокеанських колоній. Найяскравіше ця позиція знайшла відображення у поглядах на колоніальне питання самого рейхсканцлера Отто фон Бісмарка. Відразу після завершення франко-пруської війни він рішуче

відхилив усі пропозиції про передачу Німеччині французьких колоніальних територій в Азії. «На його думку, – доповідав англійський посол О. Расел з Берліна у 1873 р., – колонії були б лише джерелом слабкості, тому що вони могли охоронятися тільки сильним флотом, тоді як географічне становище Німеччини зовсім не вимагає, щоб вона стала першокласною морською державою. Йому було уже запропоновано немало колоній, але він відхилив усі і тільки хотів мати вугільні станції за згодою з іншими державами» [1].

Державник Отто фон Бісмарк дійсно не без підстав побоювався, що вступ Німеччини на шлях колоніальних загарбань неминуче викличе сутички з Великою Британією. Водночас, у сер. 70-х рр. XIX ст. він не виключав можливості при висуненні поміркованих претензій добитися згоди Англії на здійснення німецьких колоніальних анексій як на території Африканського континенту, так і в басейні Тихого океану. Тим більше, що уже тоді він вів підготовку до реалізації на практиці таких радикальних планів. Це проявлялося в урядовій політиці підписання нерівноправних договорів з королями островів Тонга і Самоа, здобутті вугільних баз, каральних діянь німецького флоту проти населення островів Океанії та в інших районах в інтересах німецьких колоніальних кіл. Уже з 1875 р. німецький військовий корабель постійно знаходився в Океанії, «захищав» там німецьку торгівлю і силою зброї здійснював німецький вплив. Так, у 1878 р. кайзерівські кораблі, ввійшовши в порт Салуафата, який був розташований поблизу Апіа – головного міста Самоа, і встановивши свій контроль над портом, зуміли перешкодити встановленню протекторату США над Самоа. У грудні 1879 р. корабель «Бісмарк» здійснив військові дії проти ворожої Німеччині партії «Гаймуа». Після цього туземні вожді на борту «Бісмарка» підписали угоду, яка визнавала владу німецького ставленика Малієтова над Самоа. Такі рішучі дії на колоніальному поприщі у 70-х рр. XIX ст. були не характерні для німецьких урядових кіл. Бісмарк віддавав перевагу тактиці компромісів і очікування.

У 1875 р. в Лондон було послано Л. Бухера – довірену особу Отто фон Бісмарка – з метою запропонувати Великій Британії німецьке сприяння у

російсько-турецькому конфлікті, що назрівав на Балканах, в обмін на компенсацію у колоніальному питанні. Бухер прагнув добитися англійської підтримки для здійснення розрахованої на перспективу колоніальної програми, яка передбачала здобуття німцями колоній на півдні і на сході Африки. Але обидві пропозиції були відхилені англійським урядом, що стало однією з причин негативного ставлення Бісмарка у сер. 70-х рр. XIX ст. до негайної німецької заокеанської колоніальної експансії. Російський історик В. Чубинський у зв'язку з такою позицією рейхсканцлера писав: «Колонії займали його лише у тій мірі, у якій допомагали вирішенню європейських проблем: підштовхнути Англію на експансію в Єгипті, щоб посварити її з Францією, підтримувати Францію у її претензіях на Туніс, щоб відвернути її думки і сили від ідеї реваншу і т.п.» [2]. Слід зауважити, що така політика принесла Німеччині успіх, і на час її вступу на шлях колоніальних загарбань у 1884 р. Велика Британія була зв'язана по руках серйозним конфліктом з Францією в Єгипті і з Росією на Середньому Сході, а Франція вирішувала свої власні колоніальні справи на території Північної і Західної Африки та Індокитаю і їй було не до німецьких колоніальних анексій.

Рейхсканцлер рішуче відхилив різні колоніальні проекти, які стосувалися Камеруну, Занзібару, Трансваалю, Північного Борнео і Нової Гвінеї. Він навіть висловив думку, що кожний німецький солдат, відправлений у Трансвааль, обійшовся би, як мінімум, у 10 тисяч талерів. При цьому навряд чи можна допускати в Отто фон Бісмарка якесь принципово негативне відношення до колоній. Так, в одній з бесід у зв'язку з колоніальним проектом мандрівника Вебера, яка відбулася в 1876 р., він сказав, що «така велика нація як німецька не може довго існувати без колоній. Але умови для початку колоніальної експансії ще не склалися. Через 8 – 9 років питання може вважатися дозрілим» [3]. Дійсно, Бісмарк виявився передбачливим політиком. Саме через такий проміжок часу Німецька імперія офіційно вступила на шлях колоніальної експансії і здобула перші свої колоніальні володіння у Південно-Західній і Східній Африці та в районі тихоокеанських островів.

Рейхсканцлер кайзерівської Німеччини, визначаючи сприятливим для початку німецьких колоніальних анексій час, який би припав приблизно на сер. 80-х рр. XIX ст., напевно, дотримувався тієї точки зору, що імперія повинна спочатку внутрішньо зміцнитися, а вже потім приступити до реалізації колоніально-політичних планів. Отже, його негативне ставлення до колоніальних загарбань у 70-х роках пояснювалося перш за все міркуваннями їх небажаності у той час, а також слабкою організацією прихильників колоніальної експансії. Крім того, Отто фон Бісмарк побоювався, що активне включення Німеччини у боротьбу за колонії приведе до складання союзу колоніальних держав проти неї. Тому попередньо він намагався, вибравши зручну розстановку політичних сил на міжнародній арені, загострити колоніальні протиріччя між Великобританією і Францією, а потім заручитися підтримкою однієї з них і таким чином уникнути можливої політичної ізоляції при вступі на шлях колоніальних загарбань.

На рубежі 70 – 80-х рр. XIX ст. відбулася зміна поглядів Отто фон Бісмарка на колоніальну політику, яка була пов'язана також із значним зміцненням позицій великого капіталу в Німеччині, зміною розстановки політичних сил на внутрішній арені і, що дуже важливо, у рейхстазі. Більшість місць там займали консерватори, націонал-ліберали, прогресисти і депутати «Центру». Поворот рейхсканцлера й урядового кабінету до сприяння активній колоніальній політиці на початку 80-х років був прямо пов'язаний з тим, що вони склали у парламенті своєрідний політичний картель, який відігравав роль впливової сили у вирішенні питань економічного, суспільного і зовнішньополітичного життя і з цією метою чинив відповідний тиск на німецький уряд.

У результаті в 1879 р. у Німеччині виник «чорно-блакитний блок» консерваторів, вільних консерваторів, націонал-лібералів і «католиків», який відсунув буржуазних лібералів на другорядні позиції і надовго прибрав до рук державну владу. Саме цей політичний альянс вимагав від уряду проведення активної заокеанської колоніальної політики, що привело до посилення руху на користь колоніальних загарбань. Недаремно 1879 р. став відправною точкою у

різкому піднесенні колоніальної пропаганди в Німеччині й остаточному проникненні ідеологічних установок колоніалізму в масову свідомість. На рубежі 70 – 80-х рр. ХІХ ст. відбувся також поворот у поглядах Бісмарка і німецького уряду на колоніальне питання, у їхньому ставленні до необхідності і можливості вступу Німеччини на шлях відкритих колоніальних засвоєвань.

Особливо помітним це й процес став у близьких до уряду суспільних і політичних колах. Отто фон Бісмарк, за свідченням М. Буша, пізніше писав: «Я принципово – людина не колоніальна; у мене були серйозні сумніви у зв'язку з колоніальною політикою, і лише тиск громадської думки, тиск більшості змусив мене капітулювати і підкоритися. Я був проти заснування колоній і лише підкорився більшості моїх співвітчизників, більшості у рейхстазі» [4]. Посилання імперського канцлера на громадську думку і рейхстаг хоча й були перебільшенням (про це свідчив, наприклад, провал Самоанського законопроекту в 1880 р.), але мали під собою і серйозні підстави. Так, дискусії в рейхстазі навколо того ж Самоанського законопроекту свідчили про наявність там значного числа прихильників заокеанської колоніальної політики. Ще одним рупором «громадської думки» були колоніальні організації або близькі до них товариства. Членами цих об'єднань були представники фінансово-промислових кіл, юнкерства, наукової інтелігенції. Представники цих груп населення і були тією громадською думкою, на яку посилався рейхсканцлер Бісмарк.

Вагомим свідченням зростання колоніальних претензій німецьких правлячих кіл стала позитивна відповідь Отто фон Бісмарка на послання Пруської народногосподарської ради, у якому пропонувалося захоплення Німеччиною колоній і щорічне виділення з державного імперського бюджету 10 млн. марок на потреби колоніальної експансії. Орган націонал-лібералів газета «Кельніше Цайтунг» у вересні 1882 р. писала, що «колоніальне питання викликає надзвичайно велику увагу. На його важливість вказується у програмах політичних партій і в пресі. Значно зросла кількість літератури, яка присвячена цьому питанню, і думка про необхідність здобуття колоній навряд чи має

противників» [5]. Виступаючи у рейхстазі 4 червня 1881 р., Отто фон Бісмарк заявив: «Коли ми вирішуємо за прикладом інших держав приступити до територіальних завоювань, то нам залишається тільки надавати по можливості більш сильну підтримку нашій торгівлі, щоб наша зацікавленість у ній заважала чужій енергійній анексіоністській політиці» [6]. Фактично у той час формула колоніальної політики Бісмарка зводилася до відомого гасла – «Торгівля піднімає прапори».

Рейхсканцлер і німецький уряд підтримали також рішучі практичні кроки торгового капіталу з метою заволодіння колоніями. Перш за все слід зупинитися на наполегливих зусиллях Л. Блейхредера і О. Ганземана по здійсненню своїх задумів відносно Океанії. Після провалу Самоанського законопроекту вони інформували про свої плани Отто фон Бісмарка і надалі вели з ним постійну переписку з цього питання. Рейхсканцлер, який ще не наважувався на енергійну державну підтримку цих проектів, все ж схвально поставився до їх здійснення. Фірма Годафруа була перетворена у Німецьке торгово-плантаційне товариство, яке викупило і вдвоє розширило закладені в банку Бармінга плантації. 9 вересня Ганземан звернувся до Бісмарка з доповідною запискою, де вказує на великі можливості району Океанії стосовно «виробництва колоніальних продуктів, торгівлі і судноплавства». Банкір запропонував «завоювання якої-небудь території у цьому районі, придатної для того, щоб за допомогою німецької старанності поставляти метрополії велику частину її потреб у колоніальних продуктах і крім того брати участь своєю продукцією у світовій торгівлі». Через два місяці у другому листі Ганземан уже конкретно говорив про завоювання Нової Гвінеї і прилеглих до неї островів, а також про відкриття субсидованого державою пароплавства.

Відповіддю Ганземану був лист в.о. міністра закордонних справ Штіума і двічі повторена у 1881 р. у посланнях Отто фон Бісмарка до рейхстагу пропозиція про запровадження субсидованої урядом пароплавної лінії в Тихий океан. Одночасно активізувалася каральна діяльність німецьких кораблів в Океанії, пов'язана з реалізацією задумів Блейхредера і Ганземана. Цю

експедицію, завданням якої мало стати захоплення Нової Гвінеї та інших островів Океанії, банкіри готували давно. Але реалізована вона була разом з бісмарківськими планами державного субсидування пароплавної лінії в Тихоокеанський регіон вже у 1884 – 1885 рр.

Отто фон Бісмарк також підтримав бременського торговця А. Людеріца, який у 1882 р. вирішив заснувати колонію у Південно-Західній Африці в районі бухти Ангра-Пекена, ще не зайнятому жодною європейською державою. Щоб уникнути небезпеки з боку Великої Британії, яка володіла Капською колонією, Людеріц 16 листопада 1882 р. надіслав у міністерство закордонних справ заяву. В ній він просив надати підтримку з боку Німецької імперії у створенні запланованій ним колонії. Людеріц був запрошений у Берлін для особистих переговорів. Вони відбулися 12 січня 1883 р. і німецький купець більш детально виклав свої плани. Можливо уже тоді стало ясно, що Людеріцу потрібна була не земля для поселення німецьких колоністів з середніх верств, а він надіявся знайти в Південно-Західній Африці багаті поклади корисних копалин, у першу чергу алмазів, золота, срібла. Людеріц писав: «Мені б було радісно, якби вся земля (йшлося про район Ангра-Пекени – С.Т.) складалася з покладів руди і завдяки видобутку руд перетворилась би в гігантську дірку». Однак Людеріц, як вважав німецький економіст Г. Якель, мав на увазі зовсім не розробку мідних руд: «Уже тоді внаслідок близькості Трансвааля повинні були мріяти про Ангра-Пекену як про країну золота й алмазів. Тільки так слід розуміти дорогі експедиції компанії Людеріца. Що вони шукали не багаті мідні поклади, видно з тодішнього низького рівня цін на мідь і з того, що попередні спроби такого роду, навіть у кращі часи, були безуспішними по причині високих транспортних затрат у країні» [7].

Німецький рейхсканцлер 4 лютого 1883 р. доручив німецькому послу в Лондоні графу Г. Бісмарку запитати, чи не планує британський уряд поширити свій суверенітет або захист на область Південно-Західної Африки. У своїй відповіді від 23 лютого 1883 р. британський уряд відзначав, що Капська колонія дійсно володіє кількома поселеннями на південно-західному березі Африки, але

потрібне точне місцезнаходження проєктованого німецького поселення, щоб англійські власті могли відповісти, чи зможуть у випадку потреби надати захист. Тому Лондон попрохав точніших вказівок. Берлін тоді ще не мав наміру розглядати Ангро-Пекену як колонію Німецької імперії. Тому Отто фон Бісмарк вважав доречною велику обережність відносно Англії. 18 серпня 1883 р. німецький представник у Лондоні фон Плессен був уповноважений неофіційно в'яснити, чи не заявляє Велика Британія претензій на бухту Ангра-Пекена і що думає її уряд про підприємство Людеріца (на той час бременський купець за договором від 1 травня 1883 р. з вождем бетанійців Й. Фредеріксом уже придбав бухту Ангра-Пекена і п'ятимильну земельну смугу, яка прилягла до неї з усіх боків). Англійське міністерство закордонних справ передало запит у міністерство колоній і таким чином затримало відповідь.

12 листопада 1883 р. Отто фон Бісмарк доручив послу в Лондоні зробити вже офіційний запит, чи є з боку Великої Британії які-небудь зазіхання на область Ангра-Пекени і в випадку, якщо такі є, то які на це підстави. Відповідь була одержана 21 листопада і вказувала, що хоча суверенітет Великої Британії не поширюється на Агра-Пекену, але британський уряд дотримується думки, що прагнення іншої держави висловити свої претензії на суверенітет або юрисдикцію над цією областю були б вторгненням у законні права Англії.

Отто фон Бісмарк побачив в англійській ноті необґрунтовану претензію на можливе проголошення верховенства Великої Британії над усіма поки що «незагосподарьованими» країнами світу. Це могло поховати будь-які колоніальні наміри німецького уряду. Тому, напевне не без враження від цієї англійської заяви, імперський канцлер прийняв рішення взяти Ангра-Пекену як тільки випаде зручна можливість під німецький захист. Така можливість трапилася дуже швидко. Прагнучи не допустити переходу Ангра-Пекени під контроль Капської колонії, рейхсканцлер 24 квітня 1884 р. направив телеграму німецькому консулу в Капштадті, в якій доручив йому офіційно заявити, що Людеріц і його колоніальні поселення знаходяться під захистом імперії [8].

Кайзерівська Німеччина заволоділа першою колонією і офіційно стала на шлях колоніальної політики.

Отож, з кінця 70-х рр. XIX ст. колоніальний рух очолили наймогутніші господарські, політичні та соціальні сили в Німеччині. Їхні зростаючі колоніальні прагнення все більше поділялися імперським урядом на чолі з рейхсканцлером Отто фон Бісмарком. Виступаючи на перших порах після завершення об'єднання країни проти всяких заморських колоніальних проектів, урядовий кабінет уже на початку 80-х років проявив активність у цілому ряді колоніальних питань. Отто фон Бісмарк підтримав кроки Ганземана і Блейхредера з метою захоплення Нової Гвінеї та інших тихоокеанських островів, а також колоніальне підприємство представника бременського торгового капіталу Людеріца в Південно-Західній Африці.

Рейхсканцлер і німецький уряд, сприяючи не тільки теоретичному розвитку, але й практичному втіленню колоніальних ідей, прагнули також до економії коштів на здобуття і управління колоніями. Виходячи з девізу «прапор йде за торгівлею», рейхсканцлер хотів підпорядкувати німецькому впливу території, на які не претендувала жодна з європейських колоніальних держав. «Королівські купці», як старомодно називав цей тип капіталістів Бісмарк, повинні були одержати патенти на манер англійських «королівських хартий» для самостійного управління «своїми» колоніями. Однак окремі колоніальні ділки і торгові компанії, які отримали від кайзера «охоронні грамоти», постаралися якомога швидше повернути назад державі даровані їм права на управління колоніями. Орієнтація на «королівських купців» базувалася на нерозумінні або на небажанні визнати факти значного подорожчання і ускладнення колоніальної політики в останній чверті XIX ст. Якщо в домонополістичну епоху буржуазія прагнула господарювати в колоніях без допомоги державної машини метрополії, то в нових умовах вона хотіла втягнути державу в економічне освоєння колоній, передати їй адміністративно-політичні функції. При цьому колоніальний капітал намагався отримати доступ до свого роду системи «державного кормління» і таким шляхом користуватися

додатковими джерелами збагачення за рахунок не тільки народів колоній, але й трудящих мас метрополії. Особливо прагнула цього німецька буржуазія, оскільки їй могли дістатися порівняно бідні, не здатні до викачування надприбутків колонії. Англійці, які мали набагато більший досвід у колоніальних справах, з самого початку передбачали, що німецький уряд дуже швидко перейде від системи «охоронних грамот» до військово-бюрократичних методів управління колоніями.

Отто фон Бісмарк розраховував шляхом колоніальної політики зміцнити основи і далі стимулювати політичний та економічний розвиток Німецької імперії. Крім того, посилення пропаганди колоніальних загарбань і розвиток заокеанської експансії повинні були в певній мірі сприяти усуненню соціальних суперечностей всередині Німеччини. У розпалювання колоніальних прагнень кайзерівської Німеччини включилися правлячі політичні та фінансово-промислові кола, а також партії і преса, які виражали їхню волю.

Загалом зростання інтересу Отто фон Бісмарка та німецького уряду до колоніального питання, підтримка планів і дій німецького капіталу на колоніальній арені свідчили, на наш погляд, що ідеологія німецького колоніалізму все більше набувала офіційного характеру урядової державної політичної доктрини. В її основі знаходився підтриманий імперським урядом принцип про необхідність і доцільність зміцнення внутрішніх і міжнародних позицій кайзерівської Німеччини шляхом здобуття нею колоніальних володінь. Перехід до заокеанських загарбань відбувався в обстановці колоніального ажіотажу, який охопив практично всі юнкерсько-буржуазні верстви та групи німецького суспільства. Не дивлячись на численні, іноді досить гострі й напружені дискусії з різноманітних питань колоніальної політики, всі політичні партії, які виражали інтереси правлячих соціальних сил, в кінцевому підсумку підтримали німецьку колоніальну експансію. Німецькі колонії одержали міжнародне визнання і там склалася специфічна система військово-адміністративного управління. Отто фон Бісмарк поширив свою владу рейхсканцлера на далекі заокеанські володіння, але, як це не парадоксально, не

вважав колоніальні здобутки великим успіхом зовнішньої політики Німецької імперії і до своєї відставки в березні 1890 р. віддавав пріоритет континентальній європейській політиці.

Джерела та література

1. Fitsmaurice E. The life of Granville George 1815 – 1891: In 2 Vol. L., 1905. Vol. 2. P.337.
2. Чубинский-Надеждин В.В. Отто фон Бисмарк. Политическая биография. М., 1990. С.349.
3. Herrfurt K. Fürst Bismarck und die Kolonialpolitik. В., 1909. S.7.
4. Busch M. Tagebuchblätter: In 3 Bde. Bd.2. Lpz., 1899. S.157.
5. Kölnische Zeitung. 15.09.1882.
6. Stenographische Berichte des Deutschen Reichstag. Bd.5. 4.06.1881. S.1048.
7. Jackel H. Die Landesgesellschaften in den deutschen Schutzgebieten. Jena, 1909. S.29.
8. Dokumente der deutschen Politik und Geschichte von 1848 bis zur Gegenwart. Bd.1. В., 1951. S.405.

Troyan S.S. The German colonial Lobby and policy of Otto von Bismarck.

The article analyzes the nature and characteristics of the colonial policy of the German Reich Chancellor Otto von Bismarck. It is noted that for the first time after the unification of the German states the idea of colonial expansion was not popular at the head of the government. Chancellor changed his mind only under the influence of political, financial and economic circles, as well as an active colonial propaganda. At the end of April 1884 German Empire officially embarked on the implementation of colonial policy, and took control of the territory in Africa and Oceania. However, O. von Bismarck did not consider the acquisition of a large colonial foreign policy success of the German Empire, and until his retirement in March 1890 gave priority to continental European politics.

Keywords: *Otto von Bismarck, German Empire, colonial policy, expansion, German government, foreign policy.*